

Tala, läsa och skriva på romani

LÄROMEDEL I ROMSKA FÖR ÅRSKURS 7–9

Dialekten lovara

Irén Horvatne & Teresa Kwiatkowski

© 2023 Irén Horvatne och Teresa Kwiatkowski, Malmö Romska Idécenter
Materialet är framtaget med stöd från Institutet för språk och folkminnen

Publikationen finns att ladda ner som kostnadsfri PDF från Institutet för språk och folkminnens
hemsida: www.isof.se/lar-dig-mer/skolwebben

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	4
Romska språket	5

Kapitel

1. Jag och min familj	6
2. Utbildning och framtiden	19
3. Arbete	25
4. Familjens ekonomi	30
5. Barnkonventionen	41
6. Demokrati	56
7. Vem bestämmer i Sverige?	60
8. Lagar och regler	66
9. Massmedia	71

SO SI ANDE

Anglunivorba	4
---------------------	----------

Kapitelo

1. Me taj muri familja	7
2. Sitjimo taj anglunipe	19
3. Butji	25
4. Familjako ekonomija	30
5. Šavorengo konvenciovo	42
6. Demokracija	57
7. Kon parančolij ando Švedo	61
8. Zakonura taj regulaciji	66
9. Masmedija	72

Förord

Tala och samtala, läsa och skriva på romani chib. Materialet är tänkt för romska elever i åk 7–9, som har grundläggande kunskaper i romani.

Materialet ska stimulera elevernas intresse för att tala och samtala, läsa och skriva på sitt modersmål. En god läsförmåga på modersmålet stärker läsförmågan även på andra språk och i andra ämnen. I materialet ingår olika teman med elevnära texter i olika genrer, övningar och arbetsuppgifter som ska ge eleverna möjlighet att läsa, analysera och resonera om olika samhällsfrågor och livssituationer. Därigenom ska eleverna ges möjlighet att utveckla sitt språk, sin självkänsla och förståelse för omvärlden.

Tonvikten i materialet är att skapa produktiva aktiviteter som ska ge eleverna möjlighet att utveckla sitt tal- och skriftspråk så att de får tilltro till sin språkförmåga och kan uttrycka sig i olika sammanhang och för skilda syften. Materialet innehåller hörförståelse, läsförståelse, muntlig interaktion och skriftlig produktion av texter i olika genrer, som också ska bidra till att eleverna utvecklar sin förmåga att formulera egna åsikter och tankar och kunna kommunicera både i formella och i informella situationer. Materialet ska ge eleverna förutsättning att utveckla sin kulturella identitet och sin flerspråkighet, utveckla förmågan att använda sitt modersmål som ett medel för sin språkutveckling och sitt lärande samt skapa grund för vidare utbildning.

Materialet kommer att stödja arbetet med revitaliseringen av språket. Genom olika didaktiska och pedagogiska metoder ska materialet ge eleverna möjlighet att lära sig mer romani chib och att använda språket, både i hemmet och ute i samhället. Det får eleverna att utveckla sin flerspråkighet och kan få dem att sträva efter att kunna använda både sitt modersmål och sin svenska när de kommunicerar med andra, beroende på vilken situation de befinner sig i.

Med tanke på digitaliseringen i skolorna är det tänkt att materialet finns i digital form som nedladdningsbar PDF för att bli tillgängligt både för lärare och elever. Det finns också möjlighet att använda materialet i pappersform genom att skriva ut det.

Romska språket

Romani chib är ett språk utan egen nation. Romani chib är ett av Sveriges nationella minoritetsspråk och hör till den indoariska språkgrenen. Romani chib är besläktat med sanskrit från Indien. Språket har ett flertal olika dialekter. Romska alfabetet antogs i samband med den första internationella romska konferensen i London 1971.

Romska alfabetet: A, B, C, Č, ČH, D, DŽ, E, F, G, H, IJ, K, KH, L, LJ, M, N, NJ, O, P, PH, R, S, Š, T, TH, U, V, X, Z, Ž

1. JAG OCH MIN FAMILJ

En familj

Familjelivet utspelar sig inom ramen för en familj. En familj kan se ut på olika sätt. Den kan bestå av kärnfamiljen (mamma, pappa, barn), en ensamstående förälder med barn, gifta eller sambor utan barn, sambor med bonusbarn och gemensamma barn, samkönade familjer eller storfamiljer. Den romska familjen omfattar, förutom mamma, pappa och barn, även andra familjemedlemmar som kusiner, mosttrar, fastrar, farbröder och morbröder och i allra högsta grad far- och morföräldrar. En familj kan alltså bestå av många medlemmar. För att en familj ska fungera väl är det nödvändigt att det finns kärlek, förståelse och respekt mellan familjemedlemmarna. I familjen blir man bekräftad, sedd och förstådd, samt får stöd, hjälp, uppmuntran osv. Familjen är viktig för personens tillhörighet och identitet.

I Sverige kan man gifta sig som vuxen från 18 års ålder eller så kan man leva tillsammans som sambor. Man kan välja att gifta sig kyrkligt eller borgerligt. I kyrkan är det en präst som viger brudparet. Om man gifter sig borgerligt är det en politiker eller någon annan person som är utsedd av kommunen som vigselförrättare som kan viga paret, ofta i rådhuset.

Att bli sambo betyder att två vuxna lever tillsammans som ett par, utan att vara gifta. Romer lever ofta tillsammans som sambor hela livet, man får barn ihop men väljer ändå att inte gifta sig.

1. ME TAJ MURI FAMILJA

Jekh familja

A familjako trajo sikadjol andi familja. Jekh familja šaj dičolpe avri majbut feliticka. Kadi šaj avel cigni familja (dej, dad, šavora), korkori kon bararel peske šavoren, colaxarde vadj kon khetane bešen, bonus šavora kon khetane si taj khetanutne šavora, jekh genuseski familja, bari familja. Andek romani familja si bi a dejako, dadesko taj šavora, vi avera familjakežene sar kuzinura, lali, nanura taj maj importanti si e papura taj e mami. Ande jekha familja šaj aven but žene. Jekh familja te fungerarlij mišto musaj te avel khote kamajimo, hatjarimo taj respekto maškar a familjakežene. Andi familja si o manuš dikhlo, hatjardo taj žutindo. I familja si importante e ženeske ke sikavel koni vov/voj taj vi pe lesko/lako identiteto importantoj.

Ando Švedo šaj colaxaren de khatar e 18 berš vadj šaj trajin khetane. Šaj alosaren (valastin) te colaxaren andi khangeri vadj civilno bijav. Andi khangeri jekh rašaj so colaxarel khetane e ternen. Te colaxaren civilna atunči politikura vadj aver ženo so anda komunoj avri lino so šaj colaxarel e paros, butivar ande komunosko kher.

Te aven khetane si kodo ke duj bare žene trajin khetane sar jekh paro, bi kodo te aven colaxarde. E rom butivar numa khetane trajin pengo intrego tajo, šavoraj le khetane de či colaxaren.

Uppgift:

1. Berätta så mycket du kan om din familj. Vilka tillhör din familj och vad heter de?
Hur gamla är de? Varifrån kommer din familj? Har ni några husdjur?

1. Phen pa tjiri familja ketji biris. Kon si ande tjiri familja, sar bušon? Ketje beršengej von?
Khatar avel tjiri familja? Si tume alatura?

Uppgift:

2. Fyll i tabellen och skriv ett svar om vad du kommer överens om med din familj, och vad du inte kommer överens om, till exempel: att lyssna på hög musik, att städa efter dig, att somna i tid, att städa akvariet, med mera.

2. Iskirin andi tabela o phendimo kana tu jekh hatjares tjira familjasa, taj so či hatjares jekh lenca, sar eksempel: te šunen zurales pi muzika, te užares pala tu, te soven pi vrama, te užaren o akvariumo, taj kade maj dur.

Medlemmar Žene	Jag håller med Kade gindoj vime	Jag håller inte med Na kade gindonav
Min pappa Muro dad		
Min mamma Muri dej		
Min bror Muro phral		
Min syster Muri phenj		

Familjerna genom historien och idag

Familjer har inte alltid sett likadana ut. De har förändrats genom historien. Kvinnan har i en del samhällen haft huvudrollen i familjen i historiska tider. När kvinnorna är de som bestämmer kallar man det för matriarkat. Då har mamman det största ansvaret för familjen och fattar många viktiga beslut. Men i de flesta samhällen har pappan haft huvudansvaret i familjen och fattat alla viktiga beslut. Det kallas för patriarkat.

Idag delas familjen huvudsakligen in i:

- traditionella familjer
- nutidens (demokratiska) familjer.

I gamla tider, till skillnad från idag, härskade patriarkatet.

Även om det fortfarande finns patriarkala familjer idag, har familjerna oftast förändrats med demokratins utveckling i samhället. I dagens familjer är medlemmarna oftast likställda.

E familji anglakado taj akanik

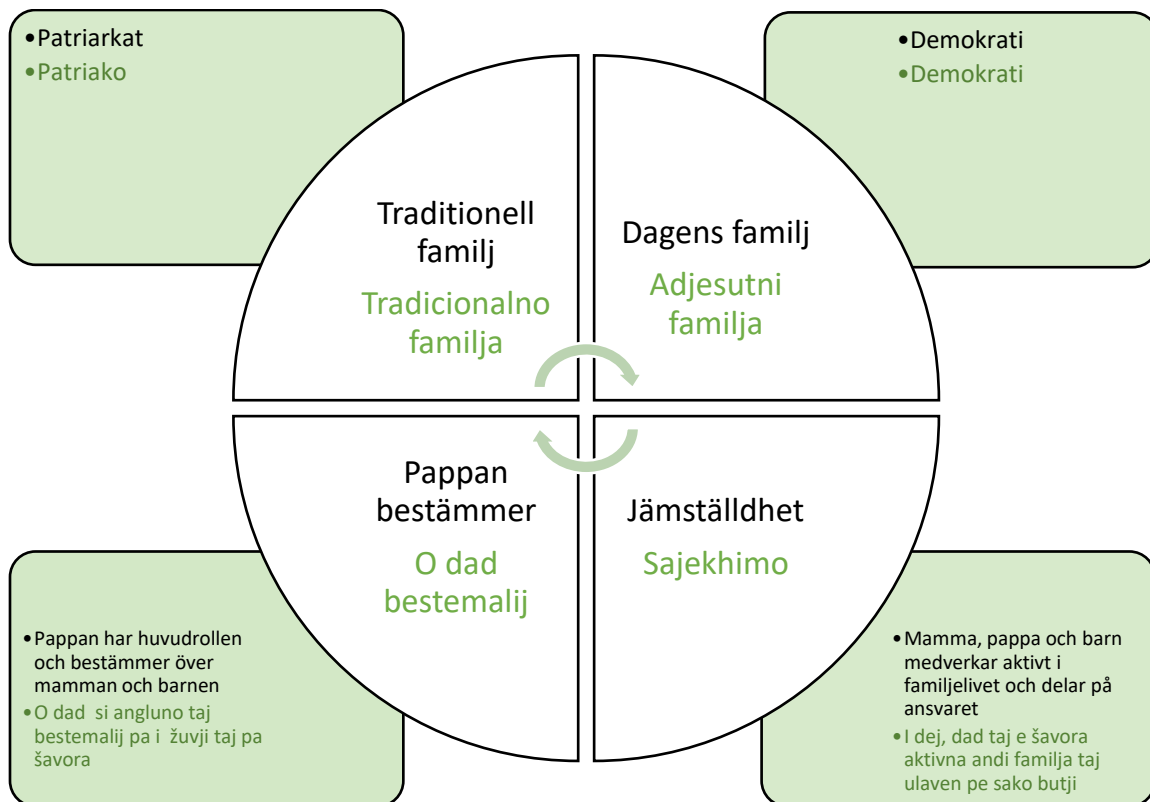
E familji nas mindig kade sar akanik. Von parudjile tela i historija. E žuvjan sas važni (importanta) andi societi tela i historija. Kana e žuvja parančolin (bestemalin) phenen kodaleske matriarkato. Atunči si a deja o majbut pharimo andi familja taj te lel te phenel sar te avel. De ande e majbut societi o dad sas kon parančolijas (bestemalijas) taj phenelas sar te avel. Kadaleske phenelpe patriarkato.

Adjes ulaven ande e familjen andi:

- tradicionelna familji
- akanutni (demokratisko) familji.

Ande purane vrami, diferentno khatar adjesutno sas patriako.

Vi te si inke patriakicko familja adjes, de e familji butivar parudjile demokraticka andi societi. I adjesutni familjake žene butivar si sajekhutne.

Uppgift:

3. Vilket tycker du är bäst: patriarkat, matriarkat eller demokrati i familjen? Varför?

3. Savo gindis si o maj lašo: patriarkato, matriarkato vadj demorkaticko familja? Anda sos?

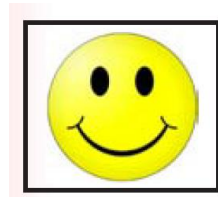
Uppgift:

4. Vilka typer av familjer känner du till?

4. Soske tiposke familji pinžares tu?

Nära familj eller utökad familj

Pašutni (cigni) familja vadj majd bari familja

Det finns olika typer av gemensamt levnadsätt i ett hem eller i en familj: med två föräldrar, med en förälder, med släkt, med adoptivföräldrar eller med andra vårdnadshavare.

Majbut feliticka šaj trajin khetane andek kher vadj ande jekha famailja: dejasa taj dadesa, numa dejasa vadj dadesa, njamosa, adoptivnona dejasa vadj dadesa vadj avere ženesa so lel sama pe šavora.

Beroende på hur många och vilka medlemmar som bor i en familj kan vi skilja på kärnfamilj och utökad familj.

Den närmaste familjen består av föräldrar och deras barn som de har ansvar för, tar hand om och uppfostrar.

En utökad familj är en familj där flera generationer bor och delar på ansvaret inom familjen.

Pa kodo ke hodj ketji but žene so bešen ande jekha familja šaj ulaven opre ande cigna familja vadj ande bara familja.

Maj paše familja si i dej, dad taj lenge šavora pa kas von gindon, taj bararen le.

Jekh maj bari familja si kana majbut generacia bešen khetane taj ulaven opre o pharimo andi familja.

Enföräldersfamilj, alltså när det bara finns en förälder i en familj, har blivit vanligare än förr. I en sådan familj är det bara en förälder som har ansvar för barnen.

Jekhutni familja, si kana si numa jekh dej vadj dad andi familja, akanik si kecave majbut sar anglakado. Ande kecava familja numa a deja vadj e dades si o pharimo pe šavora.

Uppgift:

5. Skriv ditt födelsedatum, dina föräldrars, farföräldrar och morföräldrars födelsedatum i tabellen. Börja med farfar och morfar längst ner. (ange ej moster, faster, kusiner, etc).

5. Iskirin ande andi tabela tjiro rakhadjimasko datumo, tjira dejako, dadesko, papongo, mamengo rakhadjimasko datumo. Kezdin e paponca maj telal (ci trubus te sikaves e lalen, kuzinon, taj kade maj dur).

Födelseår Rakhadjimasko berš	Medlem Ženo

Uppgift:

6. Vad betyder orden:

respekt _____

äldre _____

yngre _____

6. So jelentij i vorba:

respekto _____

maj phuro _____

maj terno _____

Uppgift:

7. Tycker du att det är viktigt att visa respekt för äldre människor? Varför är det viktigt eller inte viktigt att visa respekt för äldre människor?

7. So tu gindos, fontoŝoj (importantoj) te sikaven respekto/patjiv karing e maj phure žene? Sostar si kado fontoŝo (importanto) vadj naj te sikaven respekto/patjiv karing e maj phure žene?

Uppgift:

8. Hur visar man respekt för äldre människor? Ge exempel.

8. Sar sikaven respekto/patjiv karing e maj phure žene? De eksempla.

Uppgift:

9. Pratar du om olika saker med äldre människor och yngre människor?

9. Tu vorbis aversar pa e bajura e maj phurenca taj e maj ternenca?

Uppgift:

10. Vem visar du respekt? Mamma? Pappa? Lärare? Kompisar? Någon annan?

10. Kaske sikaves respekto/patjiv? Dej? Dad? Sitjardo? Barato? Variko aver?

Text - Utdrag ur dramat ” Den rike pappan Teodos” skrivet av Vasil Iljoski.

... Teodos till sin fru: Borsta min kavaj igen, Parskeva, jag ska till krogen med vänner!

Frun: Javisst!

Och hon borstar av kavajen.

Teodos: Se till att du blir klar snabbt med maten (burek) och kom med den i tid!

Frun: Ja, ja, men jag ville ...

Teodos: Jag vet att du ... Men jag vill inte veta ...

Frun: Jag ber dig, Teodos! Flickan har inga brister, men på grund av din envishet vill du inte se det.

Teodos: Inte en brist, men hundra. Först och främst namnet. Det är ett bondenamn hon har, Stojanka.

Frun: Namnet har hon fått från gudfadern!

Teodos: Och sedan?

Frun: Hon är lite fattig, men vacker och duktig.

Teodos: Ja, men hon är ändå från en bondefamilj. Hon ska inte komma in i vårt hus. Jag kan inte prata mer nu, jag har mycket att göra.

Frun: Men Teodos! Hennes mamma kommer snart.

Teodos: Inga men!

Frun: Jag ber dig för vår sons skull. Som mamma vill jag att han ska hitta en bra flicka och ...

Teksto – anda i dramaj ” O barvalo dad oTeodos” iskirindasles o Vasil Iljoski.

...Teodos peska romnjake. Ker tele muro zubuno pale, Parskeva, andi kirčima žav mure baratonca!

I romnji: Jo!

Taj voj kerel tele o zubuno.

Teodos: Ker kade hodj sigo te aves gata e xabesa (bureko) taj av andi vrama lesa!

I romnji: Jo, jo, de me kamos...

Teodos: Jo žanav ke tu De me či kamav te žanav

I romnji: Mangav tu, Teodos! A šėja naj či soske doša, numa anda tu ke jekh inkres či kames te dikhes la.

Familjen och samhället

Familja taj societi

Föräldrarnas roll

Familjen har stor betydelse för hur ett barn utvecklas och mår. Hur barnet kommer att må som vuxen kan ofta bero på sättet familjen lever på, på föräldrarnas uppförande, om barnet kan känna sig tryggt och hur det uppfostras.

Föräldrarna har ett ansvar för att barnen och andra medlemmar i familjen har det de behöver: ett bra boende, hälsosam mat, kläder för alla väderlekar och andra saker som behövs.

I familjen lär sig barnen hur en familj fungerar och vilket ansvar och vilka skyldigheter var och en har.

E dejango taj dadengo rola

I familja but del ke sar jekh šavoro barol taj sar hatjarelpe. Ke sar o šavoro avela sar baro butivar si ke sar i familja trajij, sar i dej taj o dad inkrenpe, e šavora šaj hatjarenpe mišto (trygg) taj sar si bararde.

A deja taj e dades si pharimo ke e šavoren taj e avara ženen andi familja si kodo so trubuj: jekh lašo than ka bešen, sasto xabe, gada pe sako djeseke vrama taj avera bajura so trubun.

Andek familja sitjon e šavora sar i familja fungeralijpe taj soske pharipe si sako jekhes andi familja.

Ansvar – Roll

Varje medlem i familjen har sina rättigheter men också skyldigheter, både vårdnadshavaren och barnen. För barnet gäller nästan samma regler som för resten av familjemedlemmarna.

Alla medlemmar i familjen har rätt att använda sakerna i hemmet men också skyldighet att sköta om dem.

Alla familjemedlemmar har ansvar för vardagssysslor och alla behöver hjälpas åt att städa och sköta om hemmet.

Vårdnadshavare är skyldiga att skaffa boende för familjen, köpa mat, kläder och andra nödvändiga saker till hemmet, som till exempel möbler, samt visa respekt och ge kärlek.

Barnen behöver ge kärlek tillbaka till sina föräldrar och vårdnadshavare och visa respekt.

Pharimasko - rola

Sakone ženes andi familja si lenge čačimata de vi lenge pharimata, vi kon gindon prale taj vi e šavoren. Pe e šavora si majdnem sa kecave zakona sar pe avera familjake žene. E intregone ženen andi familja si čačimo te hasnin e bajura ando kher de vi pharimo te gindon prale. Sakone ženes andi familja si pharimo te keren e sakodjeseske butja taj sa trubun te žutin te užaren taj te gindon pa o kher.

Kon gindoj pa e šavora site kerel te avel a familja kher, te kinel xabe, gada taj avera importanta bajura ando kher, sar mebli, taj te sikaven respekto taj kamimo.

E šavora trubuj te den palpale o kamimo penge dejange, dadenge taj kon gindoj prale taj te sikaven respekto.

Uppgift:

12. Vad har du för ansvar i hemmet?

12. So site keres tu khere?

2. UTBILDNING FÖR FRAMTIDEN

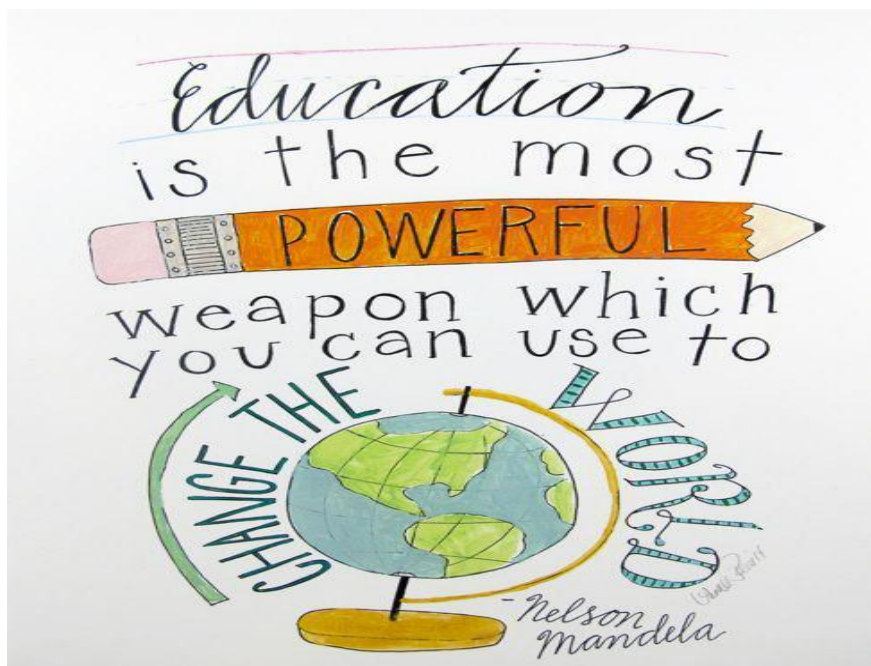
Kanske frågar du dig varför du ska gå i skolan? Att gå i skolan är både en rättighet och en skyldighet. I Sverige har vi skolplikt upp till 16 års ålder. Det betyder att ingen får sluta skolan tidigare. Efter grundskolan har alla elever rätt att utbilda sig vidare på gymnasiet. Men det är inte alltid lätt att välja gymnasium efter grundskolan. Gymnasiet är en viktig väg till arbetslivet. Skolan är en viktig del av alla elevers liv, det är skolans uppdrag att förbereda eleverna för att leva och verka i samhället.

Studie- och yrkesvägledaren är den som ska informera och vägleda eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen.

2. SITJIMO TAJ ANGLUNIPE

Fajma tu pušes tutar sostar tu te žas andi škola? Andi škola te phiren si vi čačimato taj vi musajimo. Ando Švedo site phiren andi škola ži pe 16 berš. Kado si ke khonik naštig končij i škola majsig. Pala i elementarno škola si e studenton čačimo te sitjon majdur ando gimnaziumo. De naj mindig letko te len savo gimnaziumo te žan pala i elemantarno škola. O gimnaziumo si importante drom so ingrel ka a butjakotrajo. I škola si importante ande e intregi studentongo trajo, a školaki butjij te sitjarel e studenton po trajo taj sar te aven ando societi.

Andi škola si sitjimasko – taj butjakosikatori so informalij taj sikavel e studentonge sar te keren ta žan maj dur te sitjon.

Uppgift:

1. Ordspråket "Utbildning är det mest effektiva vapnet för att förändra världen":

Vad tänker ni kring det? Vad menas med det? Håller ni med?

1. Phendimo "O sitjimo si i maj efektivno puška ke te paruves i juma".

So gindos pa kado? So phenelpe kadalesa. Jekh inkres?

Uppgift:

2. Är utbildning viktigt? Varför/varför inte?

2. O sitjimo importantoj? Sostar/sostar na?

Uppgift:

3. Varför ska man utbilda sig, varför ska man studera?

3. Sostar te sitjol o manuš, sostar te studeralin?

Uppgift:

4. Varför vill du utbilda dig i framtiden?

4. Sostar kames te sitjos maj angle?

Uppgift:

5. Prata två och två. Tänk på dessa frågor innan du väljer gymnasial utbildning!

- * Vad ska jag välja?
- * Hur ska jag tänka?
- * Hur är jag? Svara och motivera ditt svar!
 - Gillar jag språk?
 - Gillar jag matematik och naturvetenskap?
 - Gillar jag samhällskunskap?
 - Är jag konstnärlig eller gillar musik?

5. Gindin pe kadala pušimata anglakodo sar les gimnaziumosko sitjimo!

- * So te lav?
- * Sar te gindonav?
- * Sar sim me? Phen taj motivalin tjiro phendimo!
- * Kamav e šiba?
- * Kamav i matematika taj o naturvetenskap?
- * Kamav e societiesko žanim?
- * Sim me konstnerovadj kamav i muzika?

Uppgift:

6. Vad är jag intresserad av?

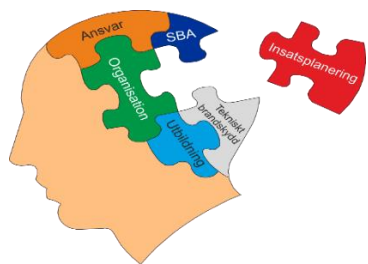
6. So intresalij ma?

Uppgift:

7. Vad är jag bra på?

7. Pe sos sim lašo/lašī?

Uppgift:

8. Vad är jag nyfiken på?

8. Pe sos sim kivančivo?

Uppgift:

9. Vad innebär det att arbeta som? Vilken utbildning krävs för det?

9. Soj kodo te keren butji sar? Sosko sitjimo trubuj pe kodo?

3. ARBETE

Vi människor arbetar för att få mat, kläder och att ha någonstans att bo. Det har vi alltid behövt göra för att överleva. För vårt arbete får vi lön. Pengarna använder vi sedan till att köpa saker som vi behöver. Genom arbetet hjälper vi varandra i samhället, som till exempel läkaren som tar hand om de sjuka, fabriksarbetaren som tillverkar de saker som vi behöver. Alla som arbetar betalar in skatt till staten. Skattepengarna används till den offentliga verksamheten, alltså till skolor, vägar, sjukhus och mycket mera.

I skolan kan du förbereda dig för det som du vill göra när du blir vuxen. Om du till exempel vill jobba utomlands är det viktigt att du lär dig engelska så bra som möjligt. Det bästa du kan göra är att lära dig alla skolämnena så bra du kan, då har du en bra chans till att skaffa dig den utbildning och det jobb du sedan vill ha.

3. BUTJI

Ame e manuš keras butji te avel ame xabe, gada taj te avel ka te bešas. Kado sas mindig te keren te šaj birin te trajin. Anda amari butji den ame potjin. Pe e love apal kinas bajura so trubuj ame. A butjasa žutinas amen jekhvaren ando societi, sar eksemplo o doktoro kon žutij ame kana nasvale sam, a fabrikake butjara so keren e bajura so amen trubun. Kongodi kon butji keren skato site potjinen e themeske. E skatoske love hasnin pe e ofentliga bajura, sar e školi, droma, išpiti taj inke pe bute sogode bajon.

Andi škola šaj keres tu de anglal so tu kames te keres kana avesa bari/baro. Sar eksempel tu te kamesa te keres butji ande avere themes atunči si mišto so maj feder te sitjos englišicka. De o maj feder si te sitjos sa andi škola so si so maj feder, atunči tut si šanca te keres kodo sitjimo taj butji so tu kames.

Olika yrken

Majbut feliticka butja

<https://arbetsformedlingen.se/platsbanken/>

 <p>lärare sitjardo</p>	 <p>rörmokare pajeskomekaniko</p>	 <p>bilmekaniker motorengomekaniko</p>
 <p>snickare kaštengobutjari</p>	 <p>jordbruksarbetare pavorako</p>	 <p>målare feštevo</p>
 <p>frisör frizeri</p>	 <p>kock kuhari</p>	 <p>musiker muzikanto</p>
 <p>företagare entrepeneri</p>	 <p>svetsare hegestevo</p>	 <p>fotbollspelare fotbalista</p>
 <p>gruvarbetare banjakobutjari</p>	 <p>läkare doktori</p> <p>sjuusköterska nasvalengisestra</p>	 <p>artist artista</p>
 <p>sportsimmare sporto – usovo</p>	 <p>kontorsjobb kontorakobutjari</p>	 <p>domstol – domare krisi – birovo</p>

 <p>banktjänsteman bankiri</p>	 <p>mäklare meklare</p>	 <p>brandman jageskomanuš</p>
 <p>brevbärare poštari</p>	 <p>polis šingalo</p>	 <p>pilot pilota</p>

Uppgift:

1. Försök att med hjälp platsbanken på Internet (www.ams.se) ta reda på var i landet den sortens arbeten finns som du skulle vilja arbeta med i framtiden.

1. Zumav e thaneskebankosa (platsbank) po Interneto (www.ams.se) rode ka ando them si kodi sortaki butji so tu kames te keres butji maj anglal.

Uppgift:

2. Vad menas med utbildningskrav i en platsannons?

2. So phenelpe e sitjimaske mangaimasa ande thanesko anonco (platsbank)?

Uppgift:

3. Hur kan en person som är arbetslös känna sig?

3. Sar šaj hatjarelpe jekh ženo so si bi butjako?

Uppgift:

4. Skriv ner hur du tror att ditt liv ser ut om tio år. Du kan tänka på att ange sådana saker som utbildning, arbete, boende och familj.

4. Iskirin tele sar tu gindos tjiro trajo avela pa deše beršen. Tu šaj gindos te des kecave bajura sar o sitjimo, butji, bešimo taj familja.

4. FAMILJENS EKONOMI

Människorna måste arbeta för att få lön och ha pengar. För att samhället ska fungera måste vi betala vissa saker gemensamt, till exempel gator, vägar, vård och utbildning.

Människorna som arbetar i Sverige betalar ungefär en tredjedel av det de tjänar i skatt (avgift som man betalar till staten). Ju mer man tjänar, desto mer betalar man i skatt. Alla människor har samma rätt att använda det som skatten används till:

Utbildning (förskola, skola, universitet)

Vård (sjukvård, tandvård, hemtjänst - det vill säga hjälp till sjuka och äldre människor)

Infrastruktur (gator, vägar, järnvägar, vatten)

Idrott (idrottsplatser, sporthallar, simhallar)

Kollektivtrafik (bussar och tåg)

Samhällsskydd (polis, militär, brandkår)

Kultur (museer, bibliotek)

4. FAMILJAKO EKONOMIJA

E manuša trubuj te keren butji ke te den le potjin taj love. Ke hodj i societi te fungeralij site potjinas varisave bajura khetane, sar eksempro vulici, droma, išpiti taj sitjimata.

E manuša so keren butji ando Švedo karing o jekh trinipe potjinen anda kodo so roden ande ando skato (potjinimo so o manuš potjinel e themeske). So majbut roden, so majbut potjinen ande ando skato. E intregone manušen si čačimo pe kodo te hasnin kodala bajura so anda o skatoj.

Sitjimo (cigniškola, škola, univerzitet)

Išpita (korhazo, dandista, kherutno žutori – kodala kon žutin e nasvalen taj phure manušen)

Infrastruktura (vulici, droma, vašuto, paji)

Sporto (sportoske thana, shorthali, najimaskehali)

Kolektivnotrafiko (busura taj vonatura)

Socialno sama linimo (šingale, ketani, jagakomundarimo)

Kultura (muzeumura, bibliotekura)

Uppgift:

1. Är det viktigt att prata om pengar? Vad tycker du?

1. Importantoj te vorbin pa e love? So gindos?

Uppgift:

2. Hur känner du när du tänker på dina pengar? Stress, glädje eller något annat?

2. Sar hatjares tu kana pe tjire love gindos? Streso, loš vadj aver variso?

Uppgift:

3. Vad betyder orden?

3. So si i vorba?

inkomst / ande so aven love

utgift / avri so den love

skatt / skato

Uppgift:

4. Vad är en räkning eller faktura?

4. So si jekh potjinimo vadj faktura?

Uppgift:

5. Hur kan du spara pengar?

5. Sar šaj šporolis love?

Uppgift:

6. Hur mycket tror du att du betalar för godis, kläder och nöjen varje månad?

6. So gindos ketji potjines po cukro, gada taj bavimo sako šon?

Uppgift:

7. Vilka är dina bästa tips för att handla smart?

7. Savalaj tjire maj laše tipsura te kinkeren godjaveres?

Uppgift:

8. Har du någon gång köpt något onödigt?

8. Kindan varikana variso so či trubundo?

Varför kan jag inte få ett nytt tv-spel?
Sostar našig avel ma nevo tv?

Det kostar för mycket pengar.
De za kuči.

Men du tjänar pengar varje månad.
De tu rodes love sako šon.

Ja, men pengarna ska räcka till många andra saker.
De e love site aven pe bute bajon.

Som vad då
till exempel?

Sar pe sos?
eksempel

Låt mig förklara. Det
här ska pengarna
räcka till:

Ašta phenav. E love
trubun pe;

Pengarna ska räcka till att betala vår bostad.

Pengarna skall räcka till mat och andra varor som vi behöver hemma.

De ska räcka till telefonabonnemang och internet.

El, vatten och sopavgifter kostar också pengar.

Vi behöver köpa skor och kläder.

Varje månad måste vi betala avgifter för förskola och fritids.

Busskort, bensin och olika resor kostar oss också.

Även olika aktiviteter kostar, som till exempel fotbollsträning, simning eller kör.

Om vi blir sjuka får vi betala besöksavgift hos läkaren och vi måste kanske köpa medicin.

Vi måste tänka på att ha olika försäkringar, till exempel bilförsäkring, hemförsäkring och olycksfallsförsäkring.

E love site aven dosta te potjinas amaro kher.

E love site aven dosta po xabe taj avera bajura so trubun ame khere.

Site avel dosta pe telefonoske abonemangura taj interneto.

Elektriciteto, paji taj pe semetosko potjinimata iš site aven dosta e love.

Ame site kinas papuči taj gada.

Sako šon site potjinas i cigniškola (dagis) taj o fritid.

Busoski kartja, benzino taj vi pe avera dromeske potjinimata.

Vi avera aktivitetura kostalin, sar eksempel fotboltreningo, usaši vadj ka djilaben (kör).

Te avasa nasvale site potjinas ka o doktori taj vi site kinas e draba.

Ame site gindonas te avel ame majbut feliticka insuranci (försäkringar) sar eksempel motoresko insuranco, kheresko insuranco taj balešetosko insuranco.

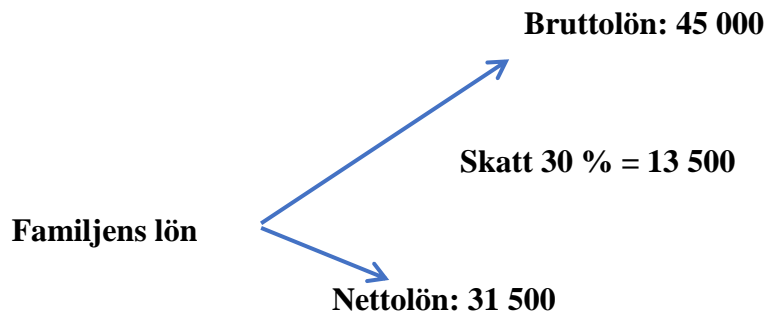

Familjens pengar ska räcka till mycket. Föräldrarna är inte skyldiga att ge vecko- eller månadspeng till sina barn, även om de ofta gör det. Ungefär så här fördelar sig utgifterna för en familj med två barn:

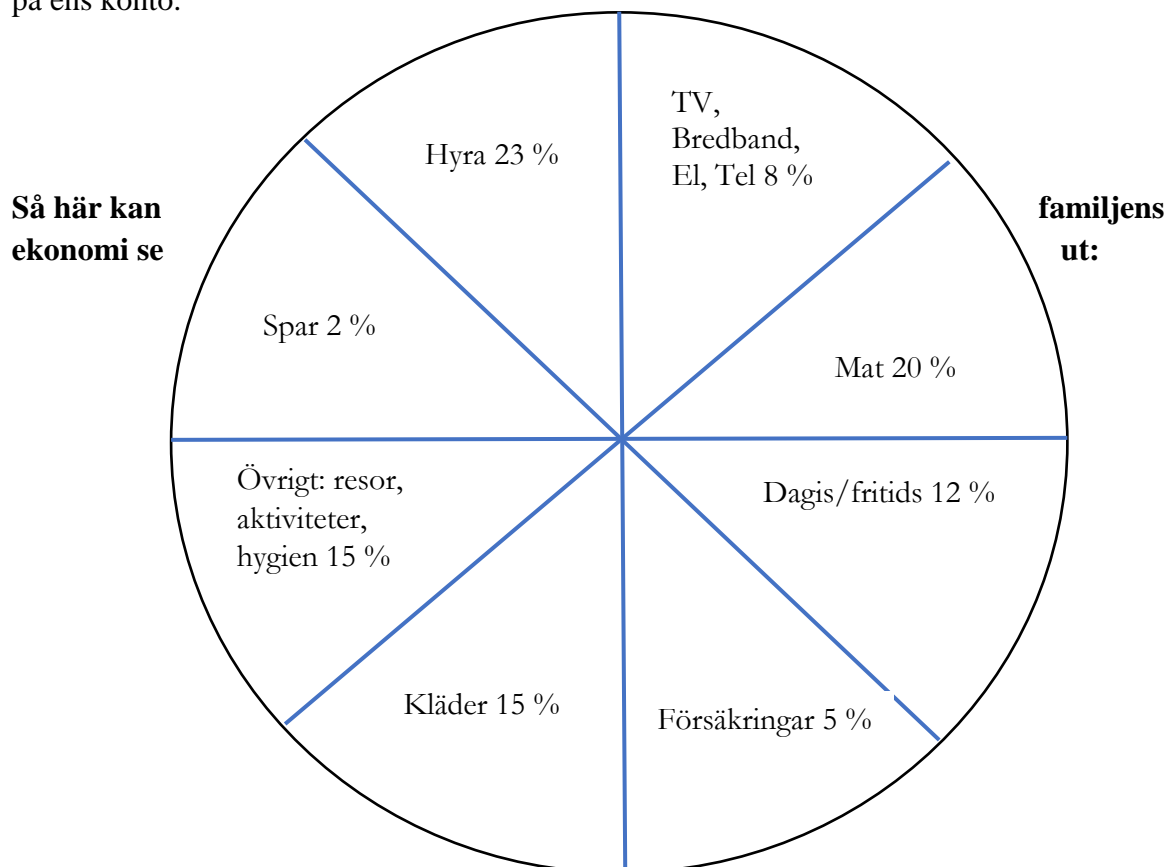
A familjake love site aven dosta pe sogodes. I dej taj o dad çi trubuj te den kurkeske – vadj šoneske love peske šavoren, hiaba butivar keren kade. Kade ulaven opre e avri potjinimata jekha familjake duje šavorenca.

En familj med två vuxna och två barn

Jekh familja duj bare taj duj šavora

Bruttolön kallas lönen innan skatten är betald, nettolönen är det som blir kvar och som sätts in på ens konto.

Uppgift:

9. Titta på familjens ekonomi! Vad tycker du? Ser den okej ut, eller ska de ändra på något? Motivera ditt svar oavsett vad du tycker!

9. Dikh pe a familjako ekonomi! So gindos tu? Mišto dičol avri, vadj te paruvn pe varisos? Motivalin tjiro phendimo akarso gindos!

Din egen ekonomi**Uppgift:**

10. Vi låtsas att du är vuxen och bor i en egen lägenhet. Ta reda på ungefär hur mycket varje sak kostar.

Ta hjälp av mallen nedan och skapa din egen budget för en vecka eller för en månad.

Fyll i dina inkomster och dina utgifter.

Har du pengar kvar vid veckans eller månadens slut?

Eller går du minus?

Om du får pengar över, hur ska du spara dem?

Om du går minus, vad kan du minska på under kommande vecka eller månad?

Tjiri ekonomija

10. Keras ame ke hodj tu baro/bari san taj korkori bešes. Rode avri so ketji kerel.

Le tuke žutori khatar o teluno malo taj ker tjiro budjeto pe jekhe kurkes vadj pe jekhe šones.

Iskirin ande tjire love so ande aven taj so avri žan.

Ašile tu love pe e kurkesko vadj šonesko agor?

Vadj minus san?

Te ašile tu love sar šporolis kodat?

Te san minus, ka taj sar šaj keres ando aver kurko vadj šon.

Inkomster

Ande avile love

Lön

Potjin: _____

Bidrag

Lovengo žutori: _____

Totala inkomster

Totalno ande avile love = _____

Utgifter

Avri potjinimo

Hyra

Kheresko potjinimo: _____

Mat

Xabe: _____

Telefon

Telefono: _____

El

Elektriciteto: _____

Internet

Interneto: _____

Hemförsäkring

Kheresko insuranca: _____

Busskort

Buskartja: _____

Övriga kostnader (till exempel kläder eller tandläkaren

Avera potjinimata (sar eksempel gada vadj dandengo doktori): _____

Totala utgifter

Totalno avri potjinimo = _____

Ta dina totala inkomster minus dina utgifter så ser du hur mycket pengar du har kvar.

Le tjire totalna ande avile love minus so avri gele taj kade dikhes ketji love si tu.

5. BARNKONVENTIONEN

Barnkonventionen

Vad är barnkonventionen?

FN:s konvention om barnets rättigheter kallas för barnkonventionen. Alla människor som är under 18 år är barn.

Alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter. Ingen får diskrimineras.

Vid alla beslut som rör barn ska man i första hand tänka på vad som bedöms vara bäst för barnet. Barnkonventionen är ett rättsligt bindande internationellt avtal som slår fast att barn är individer med egna rättigheter, inte föräldrars eller andra vuxnas ägodelar.

Alla barns rättigheter fastställs i barnkonventionen. Nästan alla länder i världen har skrivit under konventionen och har därmed lovat att göra sitt yttersta för att barns rättigheter ska respekteras. Det gäller regeringar, poliser, domstolar, lärare, dina föräldrar – ja alla, alla vuxna över hela världen.

Alla länder runt om i världen utom USA har godkänt och förbundit sig att följa barnkonventionen.

Barnkonventionen innehåller en lång rad rättigheter som gäller för varje barn i hela världen. UNICEF står upp för barnens rättigheter.

5. ŠAVORENGO KONVENCIOVO

Šavorengo konvenciovo

So si e šavorengo konvenciovo

E FN:sko konvenciovo pa e šavorenge čačimata phenen leske e šavorengo konvenciovo.

E intregi manuša so naj 18 beršenge si šavora.

E intregi šavora sa jekhi taj sakone jekhes si sa kodala čačimata. Khanikas naštig diskriminalin. Pa sako agor linimo so si pa e šavora mindig angluneske site gindon so si o majfeder e šavoreske.

E šavorengo konvenciovo si juridicko intrenacionalno phanglimo kontrakto so phenel ke e šavoren si individuelna korkorikane čačimatonca, von naj e dejange vadj e dadenge bajura.

Sakone šavorenge čačimata zurardej ande e šavorengo konvenciovo. Majdnem e intregi thema andi juma iskirinde telal o konvenciovo taj anda kodo das peski vorba te kerel so birij te inkren e šavorenge čačimata respektosa. Kado si pe govermenti, krisi, sitjarde, tjiri dej taj dad – jo taj e intregi, intregi bare manuša andi intrego juma.

E intregi thema andi intrego juma numa na i USA sa mišto mukle taj phanglepe te inkren e šavorengo konvenciovo.

Ande e šavorengo konvenciovo si pherdo but čačimata so si pe e šavora andi intrego juma. O UNICEF tordjol pala e šavorenge čačimata.

Uppgift:

1. Vad tycker du? Vad behöver ett barn för att få en trygg uppväxt?

1. So gindos tu? So trubuj jekhe šavores te barol opre mišto?

Alla barns rättigheter

Barnkonventionen är en samling bestämmelser som nästan alla länder i världen har kommit överens om. Det handlar om din rätt till utbildning, boende, hälsa, familj, att få uttrycka dina åsikter och mycket mer.

Men också din rätt att skyddas från våld, övergrepp och att bli utnyttjad. Oavsett vem du är eller var i världen du bor. Det betyder att du också har de här rättigheterna. Därför är det bra att du känner till vilka de är.

Barnkonventionen är uppdelad i 54 bestämmelser eller artiklar. Vi kommer att arbeta med några av dem.

E intregone šavoreng e čačimata

E šavorengo konvenciovo si jekh khetane kidimasko phendimata pa sos majdnem e intregi thema andi juma jekh inkren. Kado si pa o čačimo pa o sitjimo, kher sastjimo, familja, te šaj phenen penge opinji taj inke majbut.

De vi tjiro čačimo te len sama khatar o marimo, taj tena hasnin le avri. Bi kodo ke hodj kon tu san vadj ka andi juma bešes. Kado si ke hodj vi tut si kadala čačimata. Anda kodo si mišto te pinžares le ke hodj savalaj kadala.

Kerasa butji varisavenca.

Uppgift:

2. Läs barnkonventionen på <https://unicef.se/barnkonventionen>, och skriv tre rättigheter du har som barn.

2. Gin e šavorengo konvenciovo po <https://unicef.se/barnkonventionen>, taj iskirin trin čačimata so tut si sar šavoro.

STOP RACISM

Artikel 2 – Förbud mot diskriminering

Alla barn är lika mycket värda och har samma rättigheter.

Ingen får diskrimineras.

Artiklo 2 – Naštig diskriminalin

Sako šavoro sa ketji kerel taj si sakonen sa ketji čaćimata.

Khonik naštig avel diskriminalime.

Uppgift:

3. Har du varit utsatt för diskriminering? Kan du beskriva vad som hände? Diskriminering kan till exempel vara när du är orättvist behandlad i skolan eller på jobbet.

3. Sanas varikana diskriminalime? Šaj iskiris so kerdjilaspe. Diskrimineringo šaj si eksempla kana variko čores si tusa andi škola vadj pi butji.

Artikel 3 – Barnets bästa

Vid alla beslut som rör barn ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa.

Artiklo 3 E šavorenge te avel so maj feder

Ka sako agor dinimo so si pa o šavoro angluneske site dikhen so si e šavoreske o maj feder.

Uppgift:

4. Nämn tre saker som kan vara för barnets bästa!

4. Phen trin bajura so šaj si o majfeder e šavoreske!

Artikel 6 – Rätt till liv, överlevnad och utveckling

Barn har rätt till liv, överlevnad och utveckling.

Artiklo 6 – Čačimo po trajo, perdal trajimo taj avri te kerdjol

Šavoren si čačimo po trajo, perdal trajimo taj avri te kerdjol.

Uppgift:

5. Hur har barn det i krigsdrabbade länder?

5. Sar si e šavora ande e marimaske thema?

Maria
Peter
Magdalena
Oskar

Artikel 7 – Rätt till namn och medborgarskap

Barn har rätt till ett eget namn och ett medborgarskap. Barnet har rätt, så långt det är möjligt, att få veta vilka dess föräldrar är och få deras omvårdnad.

Artiklo 7 – Čačimo po anav taj te aven citizenura

Šavoren si čačimo te avel le korkorikano anav taj jekh citizeno te avel. E šavoren si čačimo te šaj ke te žanel koni lenge deja, dada taj te len sama prele.

Uppgift:

6. Kan ett barn få vilket namn som helst? Vad tycker du? Motivera!

6. Šaj den jekhe šavores akar sosko anav? So gindos tu? Motivalin!

Artikel 12 – Rätt att bli lyssnad på

Barn har rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör barnet. Hänsyn ska tas till barnets åsikter, utifrån barnets ålder och mognad.

Artiklo 12 – Čačimo te šunen prele

Šavoren si čačimo te phenen kade sar gindon taj te šunen

prele ande sogodes so si pa e šavora. Site dikhen pala lenge opinji pala e šavorenge berš taj sar si.

Uppgift:

7. När är det viktigt för barn att de blir hörda?

7. Kana si importante e šavoreske te šunen preles?

Artikel 13 – Rätt att uttrycka sina åsikter

Barn har rätt till yttrandefrihet; att tänka, tycka och uttrycka sina åsikter, med respekt för andra personers rättigheter.

Artiklo 13 – Čačimo te phenel peske opinji

Šavoren si čačimo te phenen slobodones so kamen, te gindon, hatjaren taj te phenen penge opinji, respektosa pe avera manušenge čačimatonca.

Uppgift:

8. Vilka åsikter är viktiga enligt dig?

8. Soske opinji si importanta pala tjiro?

Artikel 14 – Rätt till religionsfrihet

Barn har rätt att utöva vilken religion de vill, eller ingen alls.

Artiklo 14 – Čačimo po slobodo patjamo.

Šavoren si čačimo te avele kecavo patjamo sosko von kamen, vadj tena avel le či sosko.

Uppgift:

9. Vem bestämmer vilken religion ett barn ska ha? Har barnen rätt att säga emot?

9. Kon bestemalij sosko patjamo jekhe šavores te avel. Si e šavores čačimo te phenel na?

Artikel 16 – Rätt till privatliv

Barn har rätt till ett privatliv.

Artiklo 16 – Čačimo po privatno trajo

Šavoren si čačimo pe privatnone trajos.

Uppgift:

10. Vad menas med privatliv?

10. So phenelpe e privatnone trajosa?

Artikel 17 – Rätt till information

Barn har rätt att få tillgång till information via till exempel internet, radio och tv. Staten ska uppmuntra att det skapas material som är av värde för barn och som inte är skadligt.

Artiklo 17 – Čačimo pi informacia

Šavoren si čačimo te šaj avele informaciova sar eksempel pa interneto, radiovo taj tv. O them te žutij te avel materialo so lašoj e šavorenge taj či kerel bajo lenge.

Uppgift:

11. Falskt eller sant: kan man få daglig information via dessa media?

11. Na čačo vadj čačo: delpe sako djesesko informaciovo khatar kadala mediji?

Information Informaciovo	Falsk Na čačo	Sant Čačo
tidning nevimata		
bok kenjva		
radio radiovo		
TV TV		
Instagram Instragamo		
reklam reklamo		
Facebook Faceboko		
TikTok TikTok		
dator data		
kalender kalendariumo		

Artikel 19 – Skydd mot våld

Barn ska skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, inklusive sexuella övergrepp.

Artiklo 19 – Sama linimo khatar o marimo

E šavoren site len sama khatar sako formi vi fizicka vadj psikicko marimo, dukhajimo vadj te keren bajo lenge, čores te inkren le, te maren vadj avri te hasnin, inkluzivo seksuel te hasnin avri.

Uppgift:

12. Var kan man vända sig om det förekommer våld mot ett barn?

12. Ka šaj boldenpe te si nasulimo marimo jekhe šavoresa?

Artikel 22 – Barn på flykt

Barn på flykt har rätt till skydd, och hjälp att spåra och hitta sina föräldrar eller andra familjemedlemmar.

Artiklo 22 – Šavora po našlimo

Šavora po našlimo si le čačimo po sama linimo, taj te žutin le te roden taj te rakhen penge dejan – daden vadj avera familjake medlemon.

Uppgift:

13. Varför kan barn vara på flykt?

13, Sostar šaj avel šavoro po našlimo?

Artikel 23 – Barn med funktionsnedsättning

Barn med funktionsnedsättning har rätt till ett fullvärdigt och anständigt liv samt hjälp att aktivt delta i samhället.

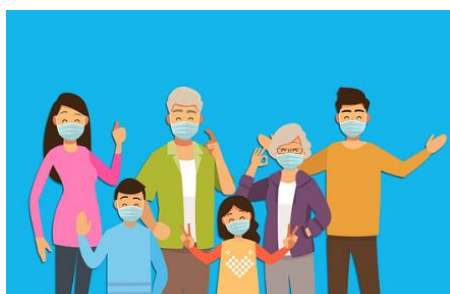
Artiklo 23 – Šavora funkcionalna došasa

Šavora funkcionalna došasa si le čačimo pe jekh pherdo lašo trajo taj žutori te birij te avel aktivno andi societi.

Uppgift:

14. Hur kan en vuxen hjälpa ett barn med funktionsnedsättning?

14. Sar šaj jekh baro žutij jekhe šavores so si funkcionalno nasvalo?

Artikel 24 – Rätt till hälsa

Barn har rätt till bästa möjliga hälsa, tillgång till hälso- och sjukvård samt till rehabilitering. Traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa ska avskaffas.

Artiklo 24 – Čačimo po sastjimo

Šavoren si čačimo te avele so maj lašo sastjimo, te šaj avel le sastjimasko taj išpitako gindimo taj rehabiliteringo. Tradicionalna sokaša so keren bajo pe e šavorengo sastjimo si te končin lenca.

Uppgift:

15. Vad menas med hälsa?

15. So phenelpe e sastjimasa?

Artikel 26 – Rätt till socialt och ekonomiskt stöd

Barn har rätt till social trygghet samt till statligt stöd, ifall föräldrar eller annan vårdnadshavare saknar tillräckliga resurser.

Artiklo 26 – Čačimo po socialno taj ekonomicko žutori

Šavoren si čačimo te avel lenge socialno mišto taj khatar o them žutori, tena naj a deja taj e dades vadj kon sama lel prele dosta rezursura (love).

Uppgift:

16. Vad menas med trygghet?

16. So phenelpe kodalesa kana mištoj (či daral)?

Artikel 27 – Rätt till bostad, kläder och mat

Barn har rätt till skälig levnadsstandard, till exempel bostad, kläder och mat.

Artiklo 27 – Čačimo pe kheres, gada taj xabe

E šavoren si čačimo pe laše trajos, sar eksemplo kher, gada taj xabe.

Uppgift:

17. Tror du att alla barn har bostad, mat och kläder? Motivera ditt svar!

17. Tu gindos ke sakone šavores si kher, xabe taj gada? Motivalin tjrio phendimo!

Artikel 28 – Rätt till utbildning

Barn har rätt till utbildning. Grundskolan ska vara obligatorisk, kostnadsfri och tillgänglig för alla.

Artiklo 28 – Čačimo te sitjon

E šavoren si čačimo te sitjon. I elementarno škola site avel obligatoricko, bi kodo te potjinen taj kazgodeske te avel.

Uppgift:

18. Är det så här i Sverige som det står i artikel 28? Motivera ditt svar!

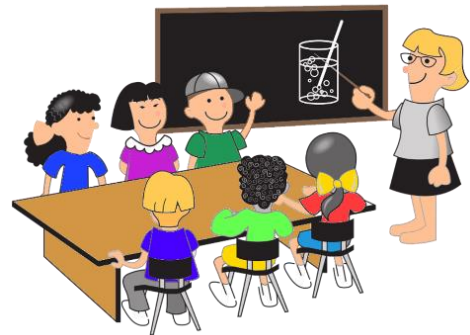
18. Kade si ando Švedo sar so si ando artiklo 28? Motivalin tjrio phendimo!

Artikel 29 – Utbildningens mål

Skolan ska hjälpa barnet att utvecklas och lära barnet om mänskliga rättigheter.

Artiklo 29 -E sitjimasko cilo

I škola te žutij e šavoren te kerdjon avri taj te sitjaren le pa e manuŝenge čačimata.

Uppgift:

19. Får ni information i skolan om mänskliga rättigheter? Om ja, på vilket sätt?

19. Den tume informaciovo andi škola pa e manuŝenge čačimata? Jo te si, sar keren?

Artikel 30 – Minoriteters rätt till sin kultur, språk och religion

Barn som tillhör etniska, religiösa eller språkliga minoriteter, eller som tillhör ett urfolk, har rätt till sitt språk, sin kultur och sin religion.

Artiklo 30 – E minoritetongo čačimo pe lengi kultura, šib taj patjamo.

Šavora so si etnicka, religionosko vadj šibako minoriteto, vadj savala si e purane žene, si le čačimo pe lengi šib, pe lengi kultura taj ka lengo patjamo.

Uppgift:

20. Leta upp vilka nationella minoriteter som finns i Sverige!

20. Rode opre soske nationella minoriteta si ando Švedo!

Artikel 31 – Rätt till lek, vila och fritid

Barn har rätt till lek, vila och fritid.

Artiklo 31 – Čačimo si te khelenpe, pihenin taj te avele slobodo vrama.

E šavoren si čačimo te khelenpe, pihenin taj te avele slobodo vrama.

Uppgift:

21. Nämn några aktiviteter när ett barn leker och har fritid!

21. Phen variso aktivitetura kana jekh šavoro khelelpe vadj siles slobodovrama!

Artikel 42 – Rätt att känna till barnkonventionen

Varje stat ska göra barnkonventionen allmänt känd bland både vuxna och barn.

Artiklo 42 – Čačimo si te pinžaren e šavorengo konvenciovo

Sako them te kerel e šavorengo konvenciovo pinžardo vi maškar e bare taj e šavora.

Uppgift:

22. Kände du till barnkonventionen innan? Om ja, när och hur?

22. Pinžaresas e šavorengo konvenciovo anglakado? Te jo, kana taj sar?

Barnkonventionen i Sverige

Sedan 1 januari 2020 gäller barnkonventionen som svensk lag. Sverige godkände konventionen redan 1990 och har sedan dess varit juridiskt bunden av konventionen och bestämmelserna i den. Genom att göra barnkonventionen till lag är tanken att den ska få ännu större effekt i praktiken, i varje barns liv.

Šavorengo konvenciovo ando Švedo

De khatar o 1 janurari 2020 si e šavorengo konvenciovo sar švedicko zakoni. O Švedo ande pinžardas o konvenciovo aba de khatar o 1990 taj de khotar si juridicka phanglo e konvenciovosa taj kodo so si ande. Ka kerdine e šavorengo konvenciovo zakoneske o gindo si ke hodj te avel inke maj baro efekto andi praktika, ande sako šavoresko trajo.

Vill du veta mer om barns rättigheter? Gå in på <https://unicef.se/barnkonventionen>

Kames te žanes majbut pa e šavorenge čačimata? Ža ande po <https://unicef.se/barnkonventionen>

6. DEMOKRATI

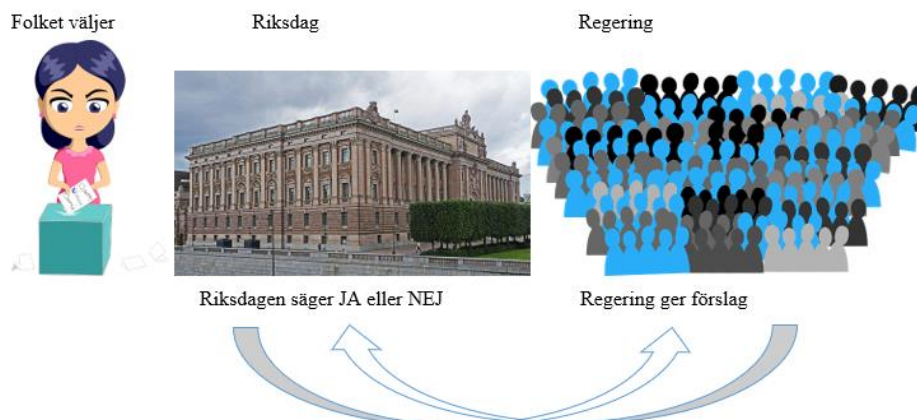
Demokrati är ett ord som kommer från grekiskan och betyder folkstyre eller folkmakt. Demokratin började i den grekiska staden Aten för ungefär 2500 år sedan. Motsatsordet till demokrati är diktatur, som betyder att en person eller bara några personer styr landet och bestämmer över alla andra.

Sverige blev en demokrati när både män och kvinnor fick rösträtt. Detta var år 1921. Sverige är en demokrati och det betyder att alla får vara med och bestämma. För att en demokrati ska fungera måste man lära sig att lyssna på andra och försöka förstå dem. I demokratin är alla människor lika värda. Ingen får diskrimineras, det vill säga behandlas sämre på grund av sin hudfärg, sitt språk, sin religion eller sitt kön. Alla har samma rättigheter, till exempel att få gå i skolan. Men alla har också skyldigheter, till exempel att betala skatt. I en demokrati får alla tycka vad de vill och yttra sig som de vill.

En stat kan ledas av en statschef: en president, en statsminister eller en premiärminister beroende på vilket demokratiskt system landet har.

- Om en statschef blivit vald av folket och inte ärvt sin makt, så kallas landet för en republik. I en republik kallas statschefen för president.
- Demokratiska länder kan också var monarkier med en kung eller drottning, men i demokratiska länder har kungen eller drottningen ingen makt utan landet leds av en regering.
- Statschefen kan också utses av ett lands riksdag, alltså folkets representanter. Vem som regerar bestäms via val.

6. DEMOKRACIJA

Demokracija si jekh vorba so avel anda grekicko taj jellentij ženengo inkerimo vadj ženengo makto. I demokracija laspe de khatar o anglunipe anda grekicko foro Aten de khatar e 2500 berš. Opozicijaki vorba pi demokracija si diktatura, so jellentij ke jekh ženo vadj numa cera žene so vezetin o them taj phenen sar te avel pe avera.

O Švedo kerdjilo demokraticko kana vi e murš taj vi e žuvja šaj šutine tele pengo hango. Kodo berš sas o 1921. O Švedo si jekh demokracija taj kado si ke kongodi phenel sar te avel. Ke jekh demokracija te žal mišto o manuš site sitjol te šunel pe e avera taj te zumavel te hatjarel le. Andi demokracija e manuša sa jekh keren. Khanikas naštig diskriminalin, kadalesa kodo phenelpe ke khanikas naštig inkren maj čores anda leski morčaki farba, leski šib, lesko patjamo/religija vadj anda lesko genusi. Sa kazgodes si sa jekh čačimata, sar eksemplo sa kongodi šaj žan andi škola. De sakone jekhes si vi pharimo, sa eksemplo te potjinen skato. Andek demokracija sa kongodi šaj gindoj kade sar kamel taj šaj phenel sar kamel.

Jekh them šaj inkrelpe jekhe themeske šefosa: jekh prezidento, jekh themesko prezidento vadj jekh premierno prezidento kado si ke sosko prezidento e themes si.

- Jekh themesko šefo te avilo avri lino khatar e žene taj či ašilo preles o makto (khatar lesko dad) leske, kecave themeske phenen republika. Andek republika phenelpe e themeske šefoske prezidento.
- E demokraticka thema šaj aven vi monarki jekhe krajesa vadj krajaskinjasa, de andek demokraticko them e krajese vadj krajaskinja naj makto ke o them inkrel jekh governmento.
- E themesko šefo šaj lelpe avri andak themesko parlamento, kade kon e ženen reprezentalin. Ke kon te vezetij phenelpe po valo.

Demokrati betyder att:

alla får vara med och bestämma

alla människor är lika mycket värda

alla har samma rättigheter

Demokracija si

e intregi si khetane te phenen sar te avel

e intregi manuša sa jekh keren

kazgodes si sa jekh čačimata

Diktatur betyder att:

en eller några få bestämmer över alla

man får inte säga eller uttrycka vad man vill

den som inte gör så som ledaren vill blir straffad

Diktatura si

jekh vadj numa cera žene so phenel sar te avel pe avera žene

naštig phenen so kamen

kodo so či kerel kada sar o vezetivo

kamel atunči strafolin les

Uppgift:

1. Vilket är det vanligaste sättet att styra i världens länder?

1. Savo inkerimoj ande a majbut thema?

Uppgift:

2. Vad betyder ordet demokrati för dig?

2. So si i vorba demokracija tuke?

Uppgift:

3. Vilka faktorer kännetecknar en demokrati?

3. Savala faktorenge semnura si andek demokracija?

Uppgift:

4. Vad är en diktatur?

4. So si jekh diktatura?

Uppgift:

5. Vilka faktorer kännetecknar diktaturer?

5. Savala faktorenge semnura si ande diktaturi?

Uppgift:

6. Dra streck till de länder som är demokratier och de länder som är diktaturer.

6. Cirde raj ka kodala thema savala si demokraticka taj kodala thema savala si diktatur.

Tyskland

Italien

Vitryssland

Polen

Demokrati

Thailand

Kuba

Diktatur

Irak

Frankrike

Iran

Afghanistan

Spanien

Kanada

Uppgift:

7. Hur vet man att Sverige är ett demokratiskt land?

7. Sar žanel o manuš ke o Švedo si demokraticko them?

7. VEM BESTÄMMER I SVERIGE?

Vart fjärde år är det val till Sveriges riksdag. Representanter från olika politiska partier sitter i riksdagen. Alla svenska medborgare som har fyllt 18 år kan rösta i riksdagsvalet vart fjärde år. Då röstar befolkningen fram de 349 män och kvinnor som ska vara med och besluta om hur vi ska ha det i Sverige.

Sveriges riksdag

Riksdagens tre huvuduppgifter:

- * Besluta om lagar
- * Besluta om statens budget
- * Kontrollera regeringen

Det politiska parti som får flest röster i valet får bilda regering. Ett parti måste få mer än fyra procent av alla röster för att få sitta i riksdagen. Det är regeringen som ser till att det som riksdagen beslutar verkligen blir gjort. Regeringen leds av statsministern. De som sitter i regeringen kallas statsråd eller ministrar. De ansvarar för olika områden, skolministern ansvarar för skolan, finansministern tar hand om ekonomin och så vidare.

I regeringsformen står hur Sverige ska styras.

Där står om rösträtt för män och kvinnor och om rösträttsåldern.

- Där står att regeringen ska ha riksdagens förtroende.
- Där står hur riksdagen ska vara uppbyggd, hur valen ska gå till och vilka uppgifter riksdagen och regeringen har.
- Där står om alla rättigheter och friheter som medborgarna har.
- Där står om statschefens uppgifter.

7. KON BESTEMALIJ ANDO ŠVEDO?

Sako štarto berš si valo ando Švedicko parlamento. Rerezentantura anda majbut feliticka politikake partiji bešen ando parlamento. Sako švedicko citizeneno so pherdas 18 berš šaj šol tele pesko hango ande parlamentosko valo sako štarto berš. Atunči e manuša šon pengo hango tele taj len avri 349 muršen taj žuvjan so bestemalina sar ando Švedo te avel.

* E parlamentoske trin maj bare butja si:

* Te bestemalin pa e zakonura

* Te bestemalin e themesko budgeto

* Te kontrolalij e governmentos

Kodi politicko parta pe kas šute o maj but hango ando valo šaj kerel governmento. Jekh partija site avel maj cera štar procenti anda hango te šaj bešel ande ando parlamento. O governmento dikhel ke kodo so o parlamento las agor te avel kerdo. O governmento vezetij o prezidento. Kodala so bešen ando governmento phenen lenge themeske ministra. Len si pharimo pa diferentnone riga, a školako ministeres si pharimo pa e školi, e financ ministeri gindij pa i ekonomija taj kade maj dur.

Ande governmentoski forma si ke sar o Švedo te vezetin.

Khote si pa e hangosko čačimo pe e murš taj žuvja taj pa e hangoske mukle berš.

- Khote si ke e governmentos te avel e parlamentosko patjamo.
- Khote si sar o parlamento si, sar o valo te žalpe taj soske butja e parlamentos taj e governmentos si.
- Khote si e intregi čačimata taj slobodimata so e citizenon si.
- Khote si soj e themeske šefoski butji.

Regeringens uppgifter

Lägger fram lagförslag till riksdagen

Verkställer riksdagsbesluten

Förfogar över de medel som riksdagen anslår i budgeten för olika ändamål

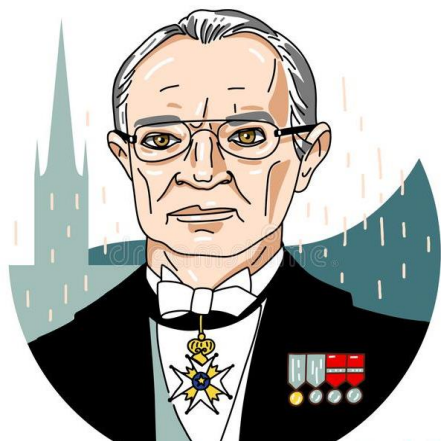
Företräder Sverige i EU och träffar avtal med andra stater

Styr den statliga verksamheten

Alla beslut fattas kollektivt, s.k. "ministerstyre" är förbjudet enligt RF

En monarki där statschefen har begränsad makt kallas för konstitutionell monarki. Sverige är en sådan monarki. Monarken öppnar det årliga riksmötet.

Jekh monarki kaso e themeske šefosko makto andej xutjildo phenen leske konstitutionelno monarkija. O Švedo si kecavi monarkija. O monarko phutrel e beršesko parlamentosko maladjimo.

Uppgift:

1. Vad heter Sveriges statsminister?

1. Sar bušol e Švedosko themesko ministeri?

Uppgift:

2. Vad heter Sveriges nuvarande kung?

2. Sar bušol e Švedosko akanutno kraj?

Uppgift:

3. Vem ska bli Sveriges nästa tronföljare?

3. Kon avela e Švedosko kraj/krajaskinja?

Uppgift:

4. Vem öppnar det årliga riksmötet?

4. Kon phutrel e beršesko parlamentosko maladjimo?

Uppgift:

5. Stryk under rätt antal riksdagsledamot som finns i Sverige!

5. Cirde telal ketji parlamentoske žene si ando Švedo!

341

348

401

349

351

350

Uppgift:

6. Skriv hur Sverige styrs!

6. Iskirin sar vezetin o Švedo!

Uppgift:

7. Skriv vad du skulle göra om du var statsminister eller president under en vecka. Du förklarar vad du vill ändra på och varför. Du tar fram bra fakta och argument för din sak. Du förklarar dina beslut i dessa frågor.

7. Iskirin so tu kerdanas te avilanas o prezidento pe jekh kurko. Tu phenes so kames te paruves taj anda sos. Tu les angle laši fakta taj argumento pe tjiro bajo. Tu phenes anda sos lan agor ande kadala pušimata.

8. LAGAR OCH REGLER

För att vi människor ska kunna leva tillsammans måste vi ha regler för hur vi ska uppföra oss mot varandra. Det finns också regler som gäller för alla i vårt samhälle, det är våra lagar. I dessa lagar står vad som är tillåtet och vad som är förbjudet. Där står vilka rättigheter vi alla har. Men också vilka skyldigheter vi har mot varandra. Det är riksdagen som stiftar nya lagar (bestämmer att en ny lag ska börja gälla).

8. ZAKONURA TAJ REGLI

Ke ame e manuša te žanas te trajinas khetane site avel ame regli sar ame te avas jekhvarenca. Si vi regli so si pe intregi ke sar ame te avas ande amari societi, kadala si amare zakonura. Ande kadala zakonura si ke so šaj taj so naštig keren. Khote si ke soske čačimata si amen e intregonen. De vi soske pharimata si ame jekhvarenca. O parlamento kerel neve zakonura (bestemalij ke jekh nevo zakono te avel).

I Sverige har vi fyra grundlagar, dessa är extra viktiga.

Ando Švedo si štar fundamentna zakonura, kadala si ekstra importanta.

Sveriges grundlagar

- Regeringsformen – hur Sverige styrs
- Successionsordningen – Vem ska ärva kronan?
- Tryckfrihetsförordningen – rätt att skriva nästan vad som helst i tidningar
- Yttrandefrihetsgrundlagen – om rätten att säga nästan vad som helst

Ska man ändra en grundlag så krävs att riksdagen säger ja till det två gånger med val emellan.

Uppgift:

1. Varför har vi lagar och regler?

1. Sostar si ame zakonura taj regli?

Uppgift:

2. Hur skulle det vara i ett samhälle utan lagar och regler?

2. Sar avilo jekh societi bi zakonengo taj reglengo?

Uppgift:

3. Det finns lagar som är regler som alla måste följa. Det finns också regler i till exempel en familj som inte är lagar, de kallas för oskrivna regler. Kan du ge ett exempel på en oskriven regel?

3. Si zakonura so si regli so kongodi site inkrel. Si regli eksempla ande jekha familja so naj zakono, kadalenge phenen bi iskirimaske regli. Šaj des jekh eksempla so si jekh bi iskirimasko reglo.

Uppgift:

4. Placera i rätt kolumn!

4 Šuv ando lašo kolumno!

Inta tala illa om andra. Inte misshandla folk.

Tena vorbin čores pa avren. Tena maren e ženem.

Under 18 år får man inte köpa sprit.

Tela e 18 berš naštig kinen pimo.

Följ trafikregler. Komma i tid. Alla måste städa/tvätta efter sig.

Te keren pala e trafikake regli. Te aven andi vrama. Kongodi site užarel/thovel pala en.

Uppgift:

Skrivna regler

Iskirime regli

Oskrivna regler

Bi iskirime regli

Uppgift:

5. Vad menas med grundlagen?

5. So phenelpe e fundamentoske zakonosa?

ALLEMANSRÄTTEN

Allemansrätten betyder att vi får röra oss fritt i skog och mark. Allemansrätten är något nästan unikt för Sverige, den finns inte i de flesta länder. Men det är viktigt att var och en tar hand om och är rädda om vår miljö.

SAKOMANUŠENGO ČAČIMO

Sakomanušengo čačimo si ke ame šaj žas slobodo ando veš taj mal. Sakomanušengo čačimo si uniko majdnem numa ando Švedo, naj ande majbut thema kade. De vi importantoj ke sako jekh te gindoj taj te lel sama po krujalipe

Genom allemansrätten

Får du:

gå fritt på annans mark som inte är tomt
plocka blommor som inte är fridlysta
tälta en natt utan att fråga markägaren

Får du inte:

gå över tomt eller nysådd åker
plocka fridlysta blommor
bryta kvistar och grenar

Sakomanušengo čačimo

Šaj

te žan slobodo pi mal tena naj telko
te kiden luludja so slobodoj
te šon i cerha pek ratji bi kodo
te pušen a phuvake gazdas

Naštig

te žan pe telkos vadj pe phuva ka bararen
naštig kiden luludja so naj slobodo
te phagen krangi

Uppgift:

6. Skriv ovanför vad mer du får och inte får göra enligt allemansrätten! Sök på Internet!

6. Iskirin opral so šaj tu keres taj so naštig keres pala sakomanušengo čačimo! Rode po Interneto!

9. MASSMEDIA

Med massmedia menas när information når många människor samtidigt. De vanligaste exempel är tv, radio, tidningar, internet, film och reklamblad. I Sverige stiftades Tryckfrihetslagen och Yttrandefrihetslagen år 1766. Sverige fick därmed världens första lag som skyddar pressfriheten.

Genom medierna får människor komma till tals, men de får också information om vad som händer i Sverige och ute i världen.

Massmedierna, som kallas ”den tredje statsmakten”, granskar och kritiserar vad som sker ute i regionerna och kommunerna och vad regeringen och riksdagen gör.

Idag är sociala medier en av de största påverkande krafterna i våra liv, såsom TikTok, Snapchat, Facebook-Meta, Youtube, Instagram med flera.

Osanna nyheter kan ibland kallas för fake news, eller vara propaganda från någon som vill påverka oss att tycka något. Propagandans syfte är att påverka oss i stället för att bara informera. Det finns nyheter som är osanna eller bara berättar en sida av en historia. Det är därför viktigt att vara försiktig med massmedias nyheter. I skolan får du lära dig att faktagranska och att söka källan till nyheten, är den sann eller falsk?

9. MASMEDIJA

A masmedijasa phenelpe kana o informaciovo resel bute manušen jokharsa. Kadala si eksempla o tv, radiovo, nevimata, interneto, filmo taj reklamoskepatra. Ando Švedo ande ande o Slobodo presosko zakoni taj o Slobodo phendimasko zakoni ando 1766 berš. Ando Švedo avilas ande angluneske andi juma so lel sama pe presosko slobodimo.

Pa e mediji len e manuša te šaj den duma, de vi informaciovo len so si ando Švedo taj andi juma.

E masmedijenge phenen ”o trito themesko makto”, recensionalij taj kritizalij so kerdjolpe ande provinci taj komunura taj so o governmento taj o parlamento kerel.

Adjes e socialna mediji si jekh baro impulsosko zor ande amaro trajo, sar o TikTok, Snapchat, Facebook-Meta, Youtube, Instagramo taj majbut.

E nevimata so naj čače phenen lenge fake news, vadj propaganda aversar so kamel te gindonas pek aver rig. A propagandako cilo si ke te kerel pre ame efekto na numa informaciovo. Si nevimata so naj čače vadj phenel numa a jekha rigaki historia. Anda kodo si importante te las sama a masmediake nevimantonca. Andi škola sitjos te keres recensiovo taj te rodes khatar o nevimo avel, ke si kodo čačo vadj na čačo?

Uppgift:

1. Vilka är massmediernas uppgifter? Vilken uppgift tycker du är särskilt viktig? Varför?

1. Savalaj a masmedijake butja? Savala butjaj specialna importantes gindos tu? Sostar.

Uppgift:

2. Hur tror du skillnaden är i hur vi använder medierna idag mot för några år sedan?

2. So gindos sari diferentno sar ame hasninas i medija adjes sar angla kado majbute beršenca?

Uppgift:

3. Vad är skillnaden på fakta och åsikter?

3. So si o diferentno maŝkar i fakta taj opinja?

Uppgift:

4. Vilka lagar stiftades 1766?

4. Savo zakono ande ande ando 1766?

Uppgift:

5. Kan man lita på massmedia? Vad tycker du?

5. Ŝaj patjanpe andi masmedija? So gindos?

Uppgift:

6. Kan man lita på sociala medier helt och hållet? Varför ja eller nej? Motivera ditt svar.

6. Ŝaj patjanpe ande socialna mediji sargodi taj sogodesa? Sostar jo vadj na? Motivalin tjiro phendimo.

Uppgift:

7. Vad betyder propaganda? Skriv exempel!

7. So si i propaganda? Iskirin eksempla!

Uppgift:

8. Skriv en artikel om en nyhet inom politik, sport eller kultur!

8. Iskirin jekh artiklo pa jekh nevimo pa politika, sport vadj kultura!
